

RÓBERT LETZ*

Slovenský národný a politický mýtus Dlhá cesta dejinami

LETZ, R.: Slovak National and Political Myth. A Long Way Through History. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 391-410 (Bratislava).

The study deals with the issue of the Slovak national and state myth. It examines the genesis of these myths and their formation in the different historical conditions throughout history. The Slovak national and state myth was influenced by the cultural and civilizational factors of the territory inhabited by the Slovaks, interaction with other nations, social and political conditions. The Slovak national and state myth was born and matured gradually from the 17th century onwards as an expression of the collective identity of the Slovaks as a nobility and later as a nation in the struggle for recognition of their own equality and equivalence in historical Hungary. It grew out of the conviction of the autochthony and originality of the Slovaks and their belonging to the great Slavic nation. It followed the original oral tradition dating back to the Great Moravian period.

National myth, political myth, Slovak history, historical continuity and discontinuity, historical statehood.

Úvod

Otázka dejín slovenskej štátnosti patrí k dôležitým témam slovenskej historiografie. Zahŕňa v sebe rôzne, často protichodné interpretácie, v ktorých sa odráža zložitý vývoj slovenských dejín. Preto sa ukazuje ako potrebné pristupovať k nej citlivo. Otázka úlohy, funkcie a zmyslu štátnosti v slovenských dejinách je otázkou národno-emanipačného procesu Slovákov, no súčasne aj otázkou chápania štátnosti v širších stredoeurópskych a európskych politických a kultúrnych súvislostiach. Štátnosť by sa v prípade tejto tematiky nemala chápať mechanicky alebo samoúčelne, ale ako schopnosť spoločenstva na určitom stupni vývoja v premenlivých historických podmienkach na vymedzenom teritóriu vytvárať relatívne stabilnú a funkčnú organizáciu a zároveň tvoriť špecifické kultúrne hodnoty. Otázku štátnosti v slovenských dejinách je potrebné vnímať vo vzťahu s formovaním slovenského národného mýtu.

Územie Slovenska je súčasťou Karpatskej kotliny, geograficky uzavretého celku, ohraničeného oblúkom karpatských hôr, rozdeleného tokom rieky Dunaj. Horské oblasti prechádzajú do nížin a stepí. Tento región predstavoval v dejinách dôležitý stabilizačný faktor, kde sa križujú obchodné cesty vedúce zo severu na juh a z východu na západ. Rovnako sa tu od praveku stretávajú rôzne kultúry. Každá z nich zanechala v tomto priestore svoju stopu. Aj vďaka geografickej rozmanitosti regiónu, najmä jeho hornatých karpatských častí, tu pôsobil výrazný fenomén konzervácie. Preto je priliadne označenie tohto celku ako skanzenu alebo cintorína rôznych etník a kultúr. Z hľadiska historickej štátnosti je pre územie Karpatskej kotliny rozhodujúca prítomnosť Rímskej ríše, ktorá sa tu dostala do susedstva s keltskými, dáckymi, neskôr germánskymi, slovanskými a avarskými kmeňmi. Rímsky cisár Augustus tu v rokoch 12 – 9 pr. Kr. založil provinciu Panónia so svojou vlastnou organizáciou a správou. Rozprestierala sa na

*Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Moskovská ulica č. 3, Bratislava 813 34.

územi dnešného západného Maďarska, západného Slovenska, východného Rakúska, severného Chorvátska, severného Srbska, severného Slovinska a severnej Bosny a Hercegoviny. V rámci provincie vznikla nevyhnutná sídelná a komunikačná infraštruktúra, ktorá zahŕňala mestá, obce, cesty a mosty. Rozvíjalo sa tu poľnohospodárstvo, obchod a remeslá.¹ Panónia za vyše štyri storočia svojej existencie vytvorila nevyhnutný civilizačný fundament, na ktorý nadväzovali všetky neskoršie štátne útvary. Na jej tradíciu sa naštépila kresťanská cirkevná správa a od stredoveku sa k nej hlásili všetci vzdelanci, pochádzajúci z tohto regiónu.

Nitrianske kniežatstvo, Veľká Morava a Uhorské kráľovstvo ako zdroje politických a národných mýtov

Pod priamym vplyvom Panónie sa v 1. storočí na západnom Slovensku medzi riekami Morava a Váh vytvorilo na území obývanom germánskym kmeňom Kvádov Vanniovo kráľovstvo. Jej civilizačný vplyv pôsobil aj neskôr v nestabilnom čase sťahovania národov po zániku Západorímskej ríše.² Ťažili z neho aj Slovania. Tí si vytvorili Moravské a Nitrianske kniežatstvo. Moravské kniežatstvo si podmanilo Nitrianske kniežatstvo. Tak vznikla v roku 833 Veľkomoravská ríša ako štátny útvar, ktorý mal svojho panovníka, cirkevnú a civilnú správu. Nitrianske kniežatstvo si zachovávalo určitú autonómiu aj v období Veľkej Moravy. Veľká Morava sa stala dôležitým sprostredkujúcim kultúrnym prvkom medzi latinským západom a byzantským východom, ale začiatkom 10. storočia po vnútorných sporoch, bojoch s Východofranskou ríšou a nájazdoch starých Maďarov zanikla. Na jej funkciu v strednej Európe nadviazalo Uhorské kráľovstvo, ktoré pretrvalo až do roku 1918. Popri vývine štátnej organizácie na dnešnom území Slovenska dochádza k postupnému procesu etnogenézy Slovákov, ktorý vyvrcholil v 19. storočí doformovaním moderného slovenského národa.

Každé politicky organizované spoločenstvo v historickom čase potrebuje zjednocujúce puto, ktoré sa vyjadruje prostredníctvom kolektívnej identity. Tento pocit dáva zmysel jeho existencii nielen v dejinách, ale aj v perspektíve budúcnosti, potvrdzuje sa a obnovuje. Politické mýty na základe spoločných skúseností, získaných z minulosti vysvetľujú minulosť v zjednodušenej a selektívnej, často sebaidealizujúcej forme. Vysvetľujú pretrvávajúce dôvody spolupatričnosti spoločenstva, ale aj súčasné spoločenské problémy, s ktorými sa konfrontuje, pričom z nich odvodzujú záväzné vyhlásenia a stanovujú ciele pre celú komunitu. Politický mýtus možno definovať ako stereotypný, zhustený obraz dejín a súčasne ako emocionálne konotovaný príbeh, ktorý má vysvetliť pôvod a založenie veľkej sociálnej skupiny.³ Vyznačuje sa jednoznačnosťou a jasnosťou, takže je pochopiteľný pre každého člena komunity. Stotožnenie sa s ním znamená súčasne príslušnosť ku skupine. Politické mýty vychádzajú z princípu večného boja dobra so zlom, pričom dané politické spoločenstvo stotožňuje vždy so silami dobra.⁴ Tak sa pomerne striktnie ohraničuje „vlastné“ a „cudzie“. Za súčasť politického mýtu možno považovať štátny mýtus, ktorý hovorí príbeh o pôvode štátu, jeho osobnostiach a jeho význame. Podobne za jeho súčasť možno považovať národný mýtus rozpráva o pôvode etnika, jeho osobnostiach a jeho putovaní dejinami, o schopnosti prekonávať prekážky, prežiť a poučiť sa. Prináša zjednocujúci

¹ Novotný, B. (red.): Encyklopédia archeológie. Bratislava, 1986, s. 664-665; Mócsy, A.: Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. New York: Routledge&Kegan Ltd, 2014, s. 45-122.

² Steinhübel, J.: Nitrianske kniežatstvo. Budmerice: Rak, 2016, s. 11-89.

³ Hein-Kircher, H.: Überlegungen zu einer Typologisierung von politischen Mythen aus historiographischer Sicht – ein Versuch. In Henning Hahn, H. (ed.): Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa. Marburg: Herder Institut, 2006, s. 424.

⁴ Bizeul, Y.: Theorien der politischen Mythen und Rituale. In Bizeul, Y. (ed.): Politische Mythen und Rituale in Deutschland, Frankreich und Polen. Berlin: Duncker&Humblot, 2000, s. 17.

idealizovaný pohľad na dejiny etnika. Oba mýty – štátny a národný sú úzko prepojené a navzájom podmienené. Uhorské kráľovstvo ako štátny útvar s pestrou etnickou skladbou obyvateľstva si vytváralo svoj špecifický štátny mýtus. Nemohlo ho vytvoriť zjavne na báze veľkomoravskej tradície ako jej vedomý pokračovateľ. Nemohlo však túto tradíciu len jednoducho poprieť alebo ignorovať, muselo na ňu nadviazať tak, aby bola všeobecne prijateľná. Popretie teda znamenalo súčasne zachovanie a zachovanie znamenalo popretie.

Najdôležitejším symbolom uhorskej štátnosti bola svätoštefanská koruna. Hoci ňou prvý uhorský kráľ sv. Štefan nebol korunovaný, plnila funkciu posvätného symbolu, spájajúceho obyvateľov Uhorska do jedného celku a súčasne bola mystickým zdrojom moci a práva. Svätoštefanská koruna sa ako metonymický pojem stala prameňom ústavnosti a právneho systému Uhorska.⁵ Poskytovala právny základ pre existenciu moci. V 13. storočí svätoštefanská korunu dostala prívlastok posvätná „sacra corona“. Posvätnosť a tým aj záväznosť symbolu koruny bola daná skutočnosťou, že sama vytvárala osobitný pojem, ale samozrejme aj tým, že mala patriť prvému uhorskému kráľovi, svätcovi, ktorý podľa legendy seba a celé kráľovstvo obetoval pred smrťou Panne Márii.⁶ Panna Mária sa stala hlavnou patrónkou Uhorského kráľovstva, ktoré dostalo prívlastok *Regnum Marianum* (Mariánske kráľovstvo). Znamenalo to nielen silnú transcendentnú ochranu, ale aj sakralizáciu Uhorského kráľovstva, ktoré posväcoval aj rad svätcov zakladateľskej arpádovskej dynastie.

Dôležitým prameňom uhorského štátneho mýtu boli stredoveké uhorské kroniky. Tieto literárne diela predstavovali príchod staromaďarského kmeňového zväzu do Karpatskej kotliny ako „zaujatie vlasti“, spojené hrdinskými činmi a s podmanením slovanského obyvateľstva. Je to zjavné už v prvej uhorskej kronike, tzv. Anonymovej kronike *Gesta Hungarorum* zo začiatku 13. storočia. Dobytie územia a založenie štátu sa udialo bojovníkmi, ktorí prišli z bájnnej Skýtie a boli príbuzní Hunov. To zdôraznilo dôležitosť a výnimočnosť arpádovskej dynastie, a to nielen v zmysle „zaujatia vlasti“, nároku na územie a založenia uhorského štátu, ale aj jej kultúrnej odlišnosti. Takáto bájna predstava plnila svoj účel v stredoveku. Dávala novému štátu a jeho dynastii dynamický príbeh, slúžiaci na stmelenie celku – *natio hungarica* (uhorského národa), ktorý sa konštituoval na etatistickom a stavovskom základe (zahŕňal uhorskú šľachtu) bez ohľadu na jej etnicitu.⁷ Uhorskí kronikári legitimizovali privilégiá *natio hungarica* na základe historického práva a udržiavali vedomie spoločného „národného“ pôvodu.⁸ Až neskôr, v čase konštituovania moderných národov bájne predstavy stredovekých kroník začali slúžiť ako historický dôkaz oprávnenosti supremacie Maďarov nad inými národmi Uhorska. Napriek zániku Veľkej Moravy pretrvávala ústne odovzdávaná tradícia, ktorá uchovávala v kolektívnej historickej pamäti panovníka Svätopluka a sv. Cyrila a Metoda. Teda popri oficiálnej verzii, pestovanej kronikármi, žila paralelná a zároveň alternatívna tradícia, dôležitá pre konštituovanie slovenského národného a štátneho mýtu: „*Cudzí kronikári nám zapísali, že ešte aj dvesto rokov po páde Veľkej Moravy na starom Nitriansku sa rozprávajú povesti, spievajú piesne o veľkom Svätoplukovi a jeho dobe. Počúval ich český kronikár Kosmas, keď cestoval do Ostrihomu, a vie o nich neznámy notár kráľa Belu III., ako aj kronikár Šimon z Kézy. Ten ich počúval v Zadunajsku a pri Komárne... Neznámy kronikár Bela III. – Anonymus nechce*

⁵ Zlinszky, J.: A Szentkorona-eszme és története. In Tóth, J. Z. (ed.): A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón. Budapest: Szent István Társulat, 1999, s. 12-13.

⁶ Marsina, R. (ed.): Legendy stredovekého Slovenska. Budmerice: Rak, 1997, s. 54.

⁷ Marek, M.: Národnosti Uhorska. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 18-19.

⁸ Lagzi, G. – Kollai, I.: Slovensko-maďarská spoločná minulosť. In Kollai, I. (ed.): Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Budapest: Terra Cognita, 2013, s. 29-30.

zapísať tieto ,tárávé spevy igrícov‘ ani ,falošné legendy dedinčanov‘ lebo ,rod Maďarov tupia‘ ako sám priznáva.⁹

Najstarším zachovaným uhorským literárnym dielom je *Libellus sancti Stephani regis de institutione morum ad Emericum ducem* (Knižka kráľa Štefana o mravných ponaučeníach pre vojvodu Imricha). Pochádza asi z rokov 1013 – 1015. Obsahuje ponaučenia kráľa sv. Štefana synovi Imrichovi. Štefan napomína svojho syna, aby ako budúci panovník rešpektoval rozmanitosť svojej krajiny, lebo kráľovstvo jedného jazyka a zvyku je slabé a krehké.¹⁰ Vzťahovalo sa to na domáce obyvateľstvo Uhorska, ale aj na cudzincov, prichádzajúcich s úmyslom usadiť sa tu. Zásada plurality v univerzálnej jednote bola pre etnicky pestré Uhorsko nosnou, aj keď etnicita v stredoveku nezohrávala primárnu funkciu.

Otázka slovenského územia a jeho postavenia v Uhorsku

Stredoveký univerzalizmus, pojem svätoštefanskej koruny a *natio hnugarica* boli dôležitým a trvalými prvkami, ktoré zabezpečovali homogenitu Uhorského kráľovstva. Národnostné rozpory sa týkali skôr presadzovania práv Slovákov a Maďarov proti nemeckému mestskému patriciátu. U Slovákov môžeme i v stredoveku hovoriť ako o etnograficky homogénnej jednotke, ktorá obývala svoje teritórium. Pri interpretácii však predstavuje problém jazyková a obsahová variabilita. Etnické označenie Slavi, Sclavi môžeme preložiť ako Slovania ale aj Sloveni, alebo Slováci. Ten istý problém nastáva pri preklade geografického označenia *terra Slavorum*, *terra Slavorum*, *partes Slavorum*, *regnum Slavorum*. Môžeme tu použiť výraz slovenské alebo slovenské čiastky, zem, či kráľovstvo. Podobné ťažkosti nastávajú aj s historicko-geografickým pomenovaním *Slavonia*, *Sclavinia*, *Sclavonia*, s ktorým sa stretávame už v 11. storočí. V súvislosti s týmito pomenovaniami je nutné vždy preskúmať okolnosti, za akých sa v prameni spomínajú. V prípade Uhorského kráľovstva existovali dve *Sclavinie*, pričom tá známejšia a v prameňoch sa častejšie vyskytujúca (dnešné Slavónsko v Chorvátsku), bola k Uhorsku pripojená na začiatku 12. storočia. Tou druhou *Sclaviniou* v Uhorskom kráľovstve bolo územie prevažne dnešného Slovenska, kde mali prevahu Slováci. Dôležitou skutočnosťou, ktorá poukazuje na určitú kontinuitu s veľkomoravským obdobím a osobitosťou veľkej časti slovenského územia, je existencia nitrianskeho údelného kniežatstva so sídlom v Nitre. Nitrianske kniežatstvo fungovalo od polovice 10. storočia až do začiatku 12. storočia. Spravovali ho princovia z arpádovskej dynastie skôr ako sa stali uhorskými kráľmi. Mali vlastný dvor, razili si vlastné mince a nadväzovali medzinárodné kontakty. Nitrianske údelné kniežatá sa neusilovali o odtrhnutie svojho územia od Uhorska. Sledovali iba dosiahnutie uhorského kráľovského trónu. Ďalším významný prvkom pre pochopenie používania pojmu slovenského územia v stredoveku sa viaže k vláde uhorského oligarchu Matúša Čáka (o. 1260 – 1321). Používanie zemepisného pojmu *Terra Mathei* (Zem Matúšova) sa v neoficiálnom prostredí označovalo územie dnešného Slovenska. Na rozdiel od ostatných stredovekých názvov pre územie Slovenska, ktoré boli oveľa prirodzenejšími pomenovaniami tohto územia, pojem Matúšova zem sa objavuje už v 14. storočí, pričom obľúbeným sa stal najmä u autorov uhorských kroník a diel o zemepise a histórii Uhorska z 15. a 16. storočia.

Nemecky písaná kronika kostnického mešťana Ulricha von Richental, ktorá vznikla v rokoch 1414 – 1418 zachytáva dianie na kostnickom cirkevnom koncile. Predstavuje dôležitý prameň pre označenie slovenského územia v stredoveku. Vďaka relatívne presným topografickým údajom v tomto prameni vieme identifikovať rozsah a hranice stredovekého slovenského

⁹ Kučera, M.: Hlbokou historickou tradíciou Slovákov je kresťanstvo. In: Rodinné spoločenstvo, 2000, roč. 16, č. 6, s. 1.

¹⁰ Marsina, R. (red.): Legendy stredovekého Slovenska, c. d., s. 30.

územia, ktoré sa tu nazýva *Windenland*. Potvrdzuje to, že pomenovanie Slovenská krajina, resp. Slovensko mohlo vzniknúť pred 14. storočím, pretože začiatkom 15. storočia bolo už všeobecne vžitá a používané. Označovalo naddunajský priestor obývaný prevažne Slovákmi. Pre územie, ktoré sa približne prekrýva s územím dnešného Slovenska existovalo pomenovanie „horné časti“ (*partes superiores*) Uhorského kráľovstva. Doklady o tom pochádzajú z 15. storočia. Táto skutočnosť mohla vychádzať jednak z istého špecifika slovenského územia, ale aj z praktickej potreby vnímať rozľahlé Uhorské kráľovstvo aj v častiach, nielen v jeho celku. Pojem slovenského územia sa dá doložiť aj v 16. storočí. Publicista, protestantský teológ a historik 16. storočia Gašpar Heltai vo svojom kronikárskom diele *Magyar krónika* vydanom v Kluži roku 1574 uvádza Slovensko pod osobitným názvom. V úvode čitateľa oboznamuje s čiastkami Uhorska a popri *Maygar országu*, pripomína *Tót ország*, teda Slavóniu, Chorvátsko – *Horvát ország*, ale i *Slovák ország* – Slovenskú krajinu. Používanie pojmu Slovenská krajina dokladajú hojnejšie domáce i cudzie pramene a cestopisy z 18. storočia.¹¹

Pre určité špecifické vnímanie slovenského územia mala veľký význam skutočnosť, že od moháčskej porážky uhorského vojska osmanskou armádou v roku 1526 až do roku 1723, teda takmer 200 rokov bolo dnešné územie Slovenska Osmanmi z väčšej časti neokupovanou časťou Uhorska, ktorá žila svojim vlastným životom odlúčeným od krajov, obývaných z väčšej časti etnicky maďarským obyvateľstvom.¹² Hoci vystupovalo ako časť Uhorska, reálne sa teritoriálne vymedzovalo na juhu vojenskou hranicou s Osmanskou ríšou, pričom dôležitú úlohu zohrával fakt majority slovensky hovoriaceho obyvateľstva na slovenskom území. Práve špecifické postavenie Slovenska v časoch osmanskej expanzie viedlo k zdôrazneniu jeho významu i významu Slovákov, ktorí žili na tomto teritóriu. Na Slovensku, ktoré predstavovalo „Uhorsko v malom“ sídlili najdôležitejšie uhorské štátne a cirkevné inštitúcie a úrady a ktorá bola oficiálne pod správou Habsburgovcov. Bratislava, ktorá mala výhodnú geografickú polohu a ležala blízko Viedne sa stala hlavným mestom Uhorska. Konali sa tu korunovácie uhorských kráľov a zasadnutia uhorského snemu.

Polemiky a apológie ako zdroje slovenského štátneho a národného mýtu

Náboženské reformačné prúdy ale aj nasledujúca katolícka tridentická reforma otvorili cestu národným jazykom. Vznikali nové školské inštitúcie, rozvíjali sa prírodné a humanitné vedy. Toto obdobie je spojené so slovanskou unifikáciou a zároveň s hľadaním národnej identity. Hľadala a nachádzala sa slávna história Slovanov, vznikali a pestovali sa mýty, ktoré potvrdzovali túto slávnu minulosť. Pôvodom český evanjelický kňaz Jacob Jacobeus, ktorý žil ako exulant na Slovensku a bol rektorom evanjelického lýcea v Prešove, vydal v roku 1642 prvé dejiny Slovákov pod názvom *Vita gentis Slavicae delineatio* (Živé opísanie slovenského kmeňa). Toto dielo sa však nezachovalo. Zachoval sa iba jeho básnický dodatok, ktorý spomína *natio Slavorum*, *natio Slavae*, *gens Slavonica*. Pôvod Slovákov odvodzoval od biblického Jafeta, Noemovho syna, ktorému Noe požehnal. Dielo malo zrejme obranný charakter a vzniklo ako odozva na dielo nemeckého geografa a astronóma Dávida Fröhlicha, rodáka z Ľubice pri Kežmarku *Der uralte deutschungarische, zipserische und siebenbürgische Landssmann* (Prastarý nemeckouhorský, spišský a sedmohradský krajan), vydané v roku 1641. Autor vyhlásil uhorských Nemcov za najstarší národ v krajine, ktorý je potomkom Gótov a Gepidov. Ich pôvod odvodzoval tiež od

¹¹ Bližšie o historickej genéze slovenského územia od stredoveku do 20. storočia pozri dielo: R. Letz a kol.: Slovenské územie v historickom kontexte. Martin, 2017. 349 s.

¹² Chaloupecký, V.: Tisícročná poroba? In: Prúdy, 1924, roč. 8, č. 6, s. 339.

biblického Jafeta. Slovania podľa neho prišli do Panónie až počas vlády posledných rímskych cisárov. Maďarov nazval neskoršími prisťahovalcami.¹³ Obranné diela slovenských autorov sa opierali o tzv. privilegium Alexandra Veľkého Slovanom (falzum zo začiatku 16. storočia), ktoré obsahovalo stať o odmenení Slovanov za ich statočnosť územím od severu až po južné hranice Itálie a o užitočnosti a rozšírenosti slovanského jazyka.¹⁴ Alexandrovské privilegium malo slúžiť ako argument autochtónnosti Slovanov a teda i Slovákov v strednej Európe. Slovenská národná identita bola náročky spájaná so slovanskou. Slováci vstupovali ako súčasť veľkého slovanského národa, pričom s ich jazykom bolo možné dohovoriť sa v polovici Európy a v časti Ázie. Slovenčina bola označovaná za matku slovanských jazykov. Táto argumentačná výhoda, vychádzajúca z prepojenosti na početných Slovanov sa však mohla stať nevýhodou, pretože bola neurčitá a neumožnila, aby sa v jej rámci dostatočne vyhranila slovenská identita. Jezuita Benedikt Szűllösi – Rybnický pod názvom *Cantus catholici* (Katolícky spevník) vydal v roku 1655 zbierku slovenských a latinských náboženských piesní. V úvode k tomuto dielu sa ako prvý v slovenskej literatúre vyzdvihol veľkomoravské dedičstvo kráľa Svätopluka a vierožvestov sv. Konštantína-Cyrila a sv. Metoda. Slovákov nazýva *nostra gens Pannonia*. Slováci mali výsadu slúžiť liturgiu v jazyku ľudu.¹⁵

Práve v súvislosti s rastom národného uvedomenia u Slovákov, Nemcov a Maďarov v Uhorsku sledujeme v 17. storočí fenomén rastu národnostných sporov. Pocit uhorskej spolupatričnosti a vlastenectva v zmysle *natio hungarica* pretrvával, no súčasne šľachta pripisovala čoraz väčšia dôležitosť svojmu etnickému pôvodu. Tak dochádzalo postupne k erózii nadetnického stavovského pojmu a k jeho metamorfóze na pojem s etnickým obsahom. Otázka kto bol prvý v Panónii, kto má slávnejších predkov a kto si koho podmanil, zamestnávala mysle viacerých učencov. Michal Bencsik, profesor práva na univerzite v Trnave, vydal v roku 1722 pri príležitosti práve sa schádzajúceho uhorského snemu dielo *Novissima diaeta nobilissima principis statuunque et ordinum regni Hungariae* (Slávnostné posledné snemovanie za účasti panovníka a stavov slávneho uhorského kráľovstva). Bencsik sa viacerými posmešnými zmienkami dotkol cti šľachty a mešťanov Trenčianskej stolice. O meste Trenčín napísal: „*Jeho obyvatelia rozprávajú iba po slovensky a sú pravdepodobne pozostatkami Svätoplukovho ľudu, ktorý ako panovník v Panónii zo Skýtska prišlým Hunom a Maďarom predal zem, vodu a trávu za bieleho koňa, uzdu a za sedlo a bol vyhnaný z krajiny. Jeho slovenský ľud sa utiahol do hornatých častí krajiny, ktoré sa tiahnu smerom k Morave a Sliezsku, aby ho Maďari nenašli, no napokon stal sa na večnosť poddaný Maďarom a nájomcom pôdy.*“¹⁶ Šľachtu Trenčianskej stolice Bencsikove dielo pobúrilo. Preto poverila Jána Baltazára Magina, katolíckeho farára v Dubnici nad Váhom, aby napísal odpoveď. Tak sa zrodila prvá slovenská apológia *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro incolito comitatu Trenchiniensi ejusdemque nominis civitate conscripta adversus calumnias*. (Ostré námietky, namierené proti autorovi Slovného posledného snemovania bratislavského alebo Obrana slávnej Trenčianskej stolice a mesta tohože mena), vydaná v roku 1728. Magin adresoval Bencsikovi brisknú odpoveď: „*Nie je tiež chvályhodné, že niektorí, trpiaci prepiatou nacionálnou vášňou z významnosti mien alebo z vymyslených počiatkov svojho rodu a kde-odkiaľ zháňajú duchaplne, povedal by som, skôr nechutne skvelé doklady pre slávu svojho rodu a z ich zrážok sa potom roznečujú niekedy nezmieriteľné spory a vznikajú*

¹³ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, s. 42.

¹⁴ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 45.

¹⁵ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 47.

¹⁶ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 72-73.

nechutné hádky.¹⁷ Maginova apológia je dokladom, že slovenská šľachta sa v tom čase cítila súčasťou *natio hungarica* s jeho pôvodným obsahom a považovala ho za istú garanciu etnickej rovnoprávnosti. Na narušenie tejto citlivej rovnováhy ihneď reagovala. Dôležité je jeho Maginove upozornenie na nebezpečenstvo prepiať nacionalnej vášne. V spore Bencsika a Magina sa po prvý raz jasne konfrontovali dve teórie: podmaniteľská teória, ktorá vznikla preberaním údajov z niektorých stredovekých uhorských kroník a ich aplikovaním na súčasnosť, čo bolo z etnického hľadiska nepriaznivé pre Slovákov a teória o pohostinnom prijatí Maďarov Slovákmi, ktorá otvárala perspektívu rovnocenného vzťahu a spolupráce v rámci spoločného štátneho celku. Magin vyzdvihol slávnú minulosť a autochtónnosť Slovanov a Slovákov v Uhorsku, ako aj význam cyrilo-metodskej tradície a preklad bohoslužobných kníh do staroslovienciny. Z hľadiska uhorského štátneho mýtu bolo dôležité, že Magin zdôrazňoval rovnoprávnosť všetkých národov Uhorska, osobitne Maďarov a Slovákov, pričom odmietol stotožnenie pojmu Uhor a Maďar: „*Všetci Slovania, bývajúcí v Uhorsku majú to isté občianske právo ako Maďari, tú istú rodovú starobylosť i dôstojnosť, tú istú vojenskú česť svojich predkov, ten istý prístup k výsadám, tú istú zem, zdedenú po predkoch a aj dnes pevne ovládanú... uhorskí Slovania sú členmi toho istého národa ako Maďari*.“¹⁸ Bencsikove názory neboli ojedinelé, ale reprezentovali určitý, pomerne významný myšlienkový prúd. Preto sa množili apológie zo strany slovenských vzdelancov.

Polemiky a diskusie o pôvode a historickosti a nehistorickosti Slovákov a Slovanov vyústili do tzv. uhorskej koncepcie slovenských dejín. Jej zakladateľom bol súčasne zakladateľ modernej uhorskej historiografie slovenský jezuita Samuel Timon. Timon vo svojom diele *Imago antiquae Hungariae* (Obraz starého Uhorska) vydanom v roku 1733 rozvinul a argumentačne odôvodnil teóriu o pohostinnom prijatí starých Maďarov starými Slovákmi. Cyrilo-metodskú tradíciu síce vnímal so sympatiami a rovnako hodnotil panovníkov Veľkej Moravy, no nepovažoval ich za slovenských, ale za moravských panovníkov, ktorí si podrobili Slovákov. Starí Maďari tak vlastne vystupovali ako osloboditelia a spojenci starých Slovákov, ktorí s nimi uzavreli zmluvu a spojili sa dobrovoľne v spoločnom uhorskom štáte. Timon pomocou svojej koncepcie odviezol zásadný vnútorný konflikt, ktorý v tom čase nadobúdala zreteľnejšie kontúry, zo vzťahu Maďari – Slováci na vzťah Maďari – Moravia. „*A teda tí Slováci, o ktorých som písal vyššie, prijali Maďarov pohostinne. Už osemsto rokov zdieľali ľudia oboch týchto národov spoločný osud v šťastí i nešťastí. Vedno spolu odolávali nepriateľom i upadali do nebezpečenstva*.“¹⁹

Z hľadiska postupného formovania slovenského národného a štátneho mýtu možno za prelomové dielo označiť dielo rímskokatolíckeho kňaza Juraja Papánka *Historia gentis Slavae* (Dejiny slovenského národa), vydaná v roku 1780. Išlo o kompendium slovenských dejín a ich panovníkov od najstarších čias po súčasnosť. Má apologetický charakter, teda reaguje na názory, popierajúce historicitu Slovákov. Papánek Slovákov považoval za osobitný kmeň, ktorý bol súčasťou veľkého slovanského národa, za praotca ktorého označil biblického Jafeta. Pôvod mena Slovanov odvodzoval od slova sláva. Papánek považoval za predkov Slovákov všetky národy, ktoré žili na území Slovenska (Skýtov, Sarmatov, Jazygov, Markomanov a Kvádov). Slováci teda boli dedičmi kultúrnej tradície teritória, ktoré obývali. Dejiny kráľovstva Slovákov sa podľa neho začínajú v 1. storočí pred Kristom a trvajú až po zánik Veľkomoravskej ríše začiatkom 10. storočia. Dôležitým zlomom u Papánka bolo úplné osvojenie veľkomoravskej a cyrilo-metod-

¹⁷ Sedlák, V. (ed.): Ján Baltazár Magin: Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 100-101.

¹⁸ Sedlák, V. (ed.): Ján Baltazár Magin, c. d., s. 110.

¹⁹ Šimončíč, J. (red.) – Dubovský, J. M. (trans.): Samuel Timon: Obraz starého Uhorska. Cambridge, Ontario: Dobrá kniha, 1991, s. 60.

skej tradície ako imanentne slovenskej tradície. Osobitne vyzdvihol význam veľkomoravského panovníka Svätopluka ako kráľa Slovákov, jeho štátnickú múdrosť a schopnosť spravovať veľkú ríšu – kráľovstvo Slovákov. Zánik Svätoplukovej ríše nekladie za vinu výlučne starým Maďarom, ale aj Východofranskej ríši a českým kmeňom. Zánik Veľkej Moravy nepovažoval Papánek za tragickú udalosť, ale v konečnom dôsledku za šťastné rozdelenie kráľovstva, ktorého východná časť sa ocitla v novozaloženom Uhorsku. Slováci sa potom výrazne podieľali na rozkvetе Uhorska. Podľa Papánka sú Slováci v Uhorsku: „*Právami a šľachtictvom Uhrami, jazykom a pôvodom Slovákmí*.“²⁰ V jeho vyjadrení ešte vidno dôležitosť jednotiacého natio hungarica pri zdôraznení „šľachtictva“, pričom jazyk a pôvod sú niečím svojským, odlišným.

Veľmi dôležitú úlohu pri formovaní slovenského národného a štátneho mýtu v duchu uhorskej koncepcie dejín mal slovenský jezuita Juraj Sklenár, ktorý v roku 1784 vydal dielo *Vetustissimus Magnae Moraviae situs* (Staré hranice Veľkej Moravy). Sklenár nadviazal na Timonovu snahu cez históriu dospieť k maďarsko-slovenskému porozumeniu. Na rozdiel od Timona však tvrdil, že Veľká Morava nevznikla na území Moravy a Slovenska, ale na srbskej rieke Morave, odkiaľ si Svätopluk podrobil Panóniu, dnešné územie Slovenska a Moravu. Príchod starých Maďarov tak znamenal rovnako ako u Timona oslobodenie Slovákov. Tým spochybnil podmaniteľskú teóriu. Slováci a Maďari sa spojili v jednom uhorskom štáte na základe starobylého práva pohostinstva.²¹ Sklenár svojim dielom spochybnil podstatu Anonymovej kroniky, ktorú maďarskí historici, jeho súčasníci, uznávali ako vierohodný historický prameň.²² Sklenárovo historické názory viedli k jeho polemike s maďarským historikom Istvánom Katonom, ktorú sprevádzali národnostné vášne. Išlo v mnohom o spor o hodnovernosť Anonymovej kroniky. Sklenár na margo vzbudených vášní providenciálne napísal: „*Kto v Uhorsku budí nenávisť voči iným národom, vyhľadáva zánik tohto štátu, a taktiež to, čo s tým súvisí, smeruje k zničeniu tých základov, na ktorých Uhorsko stojí a ktorými sa upevňuje – je preto takýto občan vlasti nebezpečný*.“²³

Osvietenský absolutizmus a romantizmus a ich vplyv na slovenský národný a štátny mýtus

Osvietenský absolutizmus priniesol viac pozornosti nižším sociálnym vrstvám. Modernizácia Habsburskej monarchie a jej správy viedli k početným reformám. Vzdelanie sa rozšírilo na ľudové vrstvy a vznikla početná vrstva miestnej inteligencie, ktorá nemala šľachtický pôvod. Posilnené národné povedomie sa ocitlo v opozícii s viedenským centralizmom a germanizačnými tendenciami. Dobre zorganizovaná generácia slovenského národného obrodenia pod vedením rímskokatolíckeho kňaza Antona Bernoláka dala impulz k ďalšiemu kultúrnemu napredovaniu Slovákov. Vďaka jej úsiliu bol prvý raz kodifikovaný spisovný slovenský jazyk (1787), preložené Sväté Písmo (1829, 1832) a vydané prvé slovenské národné eposy básnika a katolíckeho kňaza Jána Hollého *Svätopluk* (1833), *Cyrillo-Methodiada* (1835) a *Sláv* (1839), ktoré dali nový život mýtickým slovanským a slovenským postavám i reálnym historickým príbehom z čias Veľkej Moravy a stali sa dôležitým stavebným prvkom pri tvorbe zjednocujúceho slovenského národného mýtu. Bernolákovci sa stotožnili s veľkomoravskou a cyrilo-metodskou tradíciou ako imanentne slovenskou, teda nadviazali na dielo J. Papánka. Svedčí o tom dielo rímskokatolíckeho kňaza Juraja Fándlyho *Compendiata historia gentis Slavae* (Stručné dejiny slovenského národa), vydané v roku 1792, ktoré je vlastne výťahom z Papánkových dejín a využíva Maginovu apológiu. Idealizovaný pohľad na Veľkú Moravu a kráľa Svätopluka tu vystupujú ako

²⁰ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 120.

²¹ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 129.

²² Pražák, R. (ed.): Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Východ, 1988, s. 170-171.

²³ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 130.

najslávnejšie obdobie v dejinách Slovákov. Fándly sa však stále pridŕžoval uhorskej koncepcie slovenských dejín a zásady rovnoprávnosti Slovákov a Maďarov v Uhorsku: „*Za Arpáda sa stali Slováci spoluobčanmi Maďarov a obdržali uhorské občianstvo, neboli teda večnými sluhami, ani večnými poddanými a nevoľníkmi. Za sv. Štefana a jeho následníkov dostali ešte širšie uhorské práva.*“²⁴ Viacerí uhorskí vzdelanci namiesto *natio hungarica* prijímali koncepciu *Hungarus*, kde spájajúcim prvkom bola spoločná vlasť a spoločné práva jej obyvateľov. Pritom v Uhorsku uznávali štyri hlavné uhorské národy (Maďari, Slovania, Nemci, Valasi). Podľa tohto konceptu boli všetci Uhri a mali byť rovnoprávni ako jednotlivci i ako národy.²⁵ V politickej praxi Uhorska, ktorá sa prejavovala na krajinskom sneme a v stoliciach sa však od 90. rokov 18. storočia presadzovala koncepcia transformácie *natio hungarica* na pojem s etnicky maďarským obsahom. Uhorsko sa malo zmeniť na jednonárodný maďarský štát v duchu dobovej štátoprávnej koncepcie stotožnenia štátu s národom. Znamenalo to postupnú etnickú homogenizáciu Uhorska a v praxi stratu národnej identity nemaďarských národov Uhorska, teda aj Slovákov. Otvárala sa tu myšlienka reálnosti tejto koncepcie, pretože Maďari síce tvorili najpočetnejší národ Uhorska, no nedosahovali v ňom nadpolovičnú väčšinu. Príčin tejto metamorfózy uhorskej šľachty na etnicky maďarskú bolo viac. S obnovením Uhorska ako centralizovaného celku po vyhnaní Osmanov nadobudla rozhodujúce postavenie centrálna časť Uhorska so strediskom v Budíne. Významná bola i tradícia protihabsburských povstaní, vedených maďarskou kalvínskou sedmohradskou šľachtou ako „boja za slobodu“. Z hľadiska historickej legitimacy a idey uhorského štátu sa za rozhodujúce považoval príchod starých Maďarov do Karpatskej kotliny a založenie uhorského štátu pod staromaďarskou dynastiou Arpádovcov. Maďarský prvok vystupoval v porovnaní so slovanským prvkom v Uhorsku ako exkluzívnejší, aktívnejší, určitejší, cieľavedomejší a výbojnejší. Prijat' maďarskú kultúru súčasne znamenalo pre šľachtu stotožniť sa s najväčším etnikom v Uhorsku – s Maďarmi. Maďarský jazyk a kultúra znamenali určitú príťažlivú výnimočnosť v krajine, obývanej z veľkej časti slovanským obyvateľstvom a obklopenej zväčša krajinami so slovanským obyvateľstvom. Súčasne s rozvojom moderného národného hnutia v Európe v prvej polovici 19. storočia uhorská šľachta väčšinou prijala nové liberálne myšlienkové prúdy a pôsobila ako významný celoštátny element, so snahou prebudovať uhorský štát na národnostne jednotný – maďarský.

Je zaujímavé, že v myšlienkovom kvase 90. rokov 18. storočia vzniká pod vplyvom francúzskej revolúcie podnet na štátoprávnu zmenu Uhorska. Stálo za ním hnutie uhorských jakobínov. Jeho najdôležitejšou osobnosťou bol Ignác Martinovič a zapojilo sa doň aj niekoľko Slovákov. Uhorskí jakobíni sa usilovali o vytvorenie samostatnej Uhorskej republiky. Podľa návrhu jej ústavy, ktorý vypracoval v roku 1793 I. Martinovič, malo dôjsť k rekonštrukcii správy Uhorska na federatívny štát podľa národnostného princípu. Každá nová provincia mala dostať vlastnú ústavu a vlastný názov, ktorý mal určiť národ, žijúci na jej území. V letáku z augusta 1793 adresovanom uhorskému snemu sa už konkrétne hovorí o členení Uhorska na štyri provincie: 1. maďarskú, 2. ilýrsku (Chorvátsko, Dalmácia, Slovinsko, Sirmium), 3. slovenskú (provincia Slavonica), 4. valašskú (Banát a Sedmohradsko). Do slovenskej provincie mali patriť celé stolice alebo ich časti s väčšinou slovenského obyvateľstva.²⁶ Návrh uhorských jakobínov naznačoval veľa do budúcnosti, no vo svojej dobe bol návrhom malej skupinky inteligentov, ktorej myšlienky neprenikli hlbšie do povedomia spoločnosti.

²⁴ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, c. d., s. 148.

²⁵ Šoltés, P.: Premeny slovenskej/uhorskej spoločnosti od jozefinizmu po revolúciu 1848. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2014, s. 102.

²⁶ Šimončič, J.: Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 118-120.

Rastúci maďarizačný tlak v Uhorsku, ktorý nadobúdala inštitucionálny charakter, ale aj rast nemeckého národného sebavedomia a snahy o zjednotenie Nemecka viedli k reakciám u Slovanov. Evanjelického teológa Jána Kollára, študujúceho v nemeckej Jene to viedlo k vytvoreniu koncepcie všeslovanskej vzájomnosti. Bolo to v istom zmysle vyústenie predchádzajúcich unifikáčnych snáh 17. a 18. storočia a vzájomnej slovanskej spolupráce a povedomia. Kultúrna a jazyková spolupatričnosť sa dala chápať ako predstupeň politickej unifikácie.²⁷ Z maďarskej či nemeckej strany teda mohla byť chápaná aj ako ohrozenie vlastných národných záujmov, cieľov a ambícií. Údajný panslavizmus či jeho hrozba sa však tematizovali a inštrumentalizovali v reálnej politike ako odôvodnenie násilnej maďarizačnej politiky. Kollár hľadal predobraz ideálneho slovanského štátu v dejinách a našiel ho vo Veľkej Morave. Slovanskú demokraciu a humanitu postavil proti germánskemu feudalizmu a formalizmu. Zdôrazňoval vedúcu úlohu Ruska pri spolupráci slovanských národov. V tom bola ukrytá aj potreba mocného ochrancu menších slovanských kmeňov, ktorú mohol vykonať iba mocný slovanský národ – Rusi. Jeho súčasník slovenský slavista Pavol Jozef Šafárik pôsobiaci v Prahe vydal v roku 1837 epochálne dielo *Slovanské starožitnosti*. Zánik Veľkej Moravy v ňom prezentoval ako národnú tragédiu: „*Po hroznej porážke Nemcov a Slovanov pri Prešporku (v auguste 907), z ktorej mladý kráľ Ľudovít sotva živý vyviazol a v ktorej vojvoda bavorský Liutpold, poľa všetkej podobnosti i knieža Mojmir, mečom podľahli, zmizla samostatná slovanská Morava z poľa dejín. Táto udalosť zasiahla srdce Slovanstva. Pôvodné obyvateľstvo, ktoré nezasiahla smrť alebo poroba, sa rozutekalo do Tatier, Bulharska, Chorvátska a inam; v krajine potom a krvou Slovanov vzdelanej, duchom sv. Konštantína a Metoda osvietenej, postavila uralská surovosť mocný svoj trón.*“²⁸ Na rozdiel od predchádzajúcich interpretácií slovanských historikov a apologetov sa zánik Veľkej Moravy ako ideálneho slovanského štátu pokladal za veľkú národnú tragédiu. Šafárik sa tak stal otcom mýtu o tisícročnej porobe Slovákov.²⁹ Číslovka tisíc bola v tomto prípade skôr symbolická, aby vyjadřila neznesiteľnosť a súčasne dĺžku útľaku. Mala absolutizujúci a hyperbolický význam. Zdroj mýtu o tisícročnej porobe Slovákov je potrebné hľadať nielen v presvedčení o osobitnom poslaní Slovákov a Slovanov a ich význame v dejinách, ale aj v systematickej maďarizácii v Uhorsku, ktorá sa uskutočňovala v duchu historicko-politického mýtu o podmanení vlasti starými Maďarmi. Tento mýtus viedol k tomu, že maďarský jazyk a kultúra sa považovali za panské a hodnotnejšie ako slovenský jazyk a kultúra. Práve tento mýtus vytlačujúci Slovákov z uhorských dejín, výraznou mierou prispel k vzniku opačného historicko-politického mýtu o tisícročnej porobe Slovákov. Dejiny Uhorska sa v optike tohto mýtu zmenili na dejiny národnostného útľaku, keď Slovákom vládli cudzí králi a šľachtici. Uhorsko, v ktorom Slováci žili, sa ako štát javilo nespravodlivé a nenašské. S týmto mýtom sa spájal rastúci pocit odcudzenosti. Práve mýtus o tisícročnej porobe bol impulzom v hľadaní nového východiska pre Slovákov, ako sa neskôr ukázalo aj mimo štátneho rámca Uhorska.

Mladá slovenská evanjelická generácia zoskupená okolo profesora evanjelického lýcea v Bratislave Ľudovíta Štúra nadviazala na Šafárikov mýtus o tisícročnej porobe Slovákov a ďalej ho rozvinula. Štúr prijal bernolákovskú koncepciu Slovákov ako osobitného slovanského kmeňa, ktorý sa vyznačuje vlastnou kultúrou a jazykom. V roku 1843 pristúpil k novej kodi-

²⁷ Podolan, P.: Ján Kollár ako teoretik štátnosti. In Boboková, J. – Bakytová, J. (eds.): Na ceste k modernej ústave. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 130.

²⁸ Šafárik, P. J.: Slovanské starožitnosti. Oddíl dějepisný. Praha: Jan Spurný, 1837, s. 807.

²⁹ Findor, A.: Tisícročná poroba? In Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (zost.): Mýty naše slovenské. Bratislava: AEP, 2005, s. 73; Podolan, P.: Životopisný náčrt k 150. výročiu úmrtia Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861). In: Historia nova, 2011, roč. 2, č. 1, s. 99.

fikácii slovenského jazyka. Štúr a jeho generační súpútnici sa pozerali na minulosť inak ako predchádzajúce generácie. Jasne to vidno zo Štúrovej eseje *Starý a nový vek Slovákov*, ktorú napísal v roku 1841 ako obranu proti pokračujúcej maďarizácii. Štúr tu vytvoril romantický mýtus Veľkej Moravy ako veľkej, bohatej, slávnej a ľudnatej krajiny, kráľovstva Slovákov, kde vládla radosť a spokojnosť.³⁰ Vnútné rozbroje, vojenské zásahy a intrigy Nemcov a útoky starých Maďarov (nazýva ich tuláci) rozvrátili Veľkú Moravu: „*I pritiahli v húfoch a vidiac, že sa roztrajila sila Slovákov, prudko na nich udreli a rozvrátili ríšu. Vtedy odbila Slovákom nešťastná hodina!... A Slováci plakali nad ríšou a slávou svojou.*“³¹ Starí Maďari sa rozhodli usadiť v krajine Slovákov. Prijali zákony, ktorými sa riadili Slováci. To bolo spečatené zmluvou. Závisť a pýcha napokon stavali Maďarov čoraz viac proti Slovákom v Uhorsku. Štúr zdôrazňoval princíp rovnoprávnosti všetkých národov Uhorska a uvádzal ako funkčný príklad Švajčiarska, štátu, v ktorom žijú v mieri rôzne národy, spojené spoločným úsilím o blaho vlasti. Štúr odmietol koncepciu jednonárodného maďarského Uhorska ako formálnu a násilím vynútenú jednotu. Podľa neho je existencia Slovákov ako osobitného národa s vlastným jazykom realitou bez ohľadu na to, ako sa dostali do Uhorska. Práva každého národa by mala vlasť rešpektovať. Pritom v politickom zmysle sa Slováci v Uhorsku ničím nelíšia od ostatných spoluobčanov. Sú uhorskí občania, Uhri. Ako národ však majú právo sebazdokonaľovať sa ako mravné osoby. Brániť im v národnom uvedomovaní je ukrutné.³²

Pre štúrovskú generáciu bol typický romantizmus. Vychádzala z filozofie Johanna Gottfrieda von Herdera a Georga Wilhelma Friedricha Hegla a vysoko hodnotila a uctievala J. Hollého, J. Kollára a P. J. Šafárika. Vyznačovala sa romantickým heroizmom, pripravenosťou k obeti za posvätný cieľ národa a slovanstva. Jej idealizovanie Veľkej Moravy ako slovenského a slovan-ského štátu treba chápať v kontexte vyjadrenia mýtickej koncepcie času, ktorá sprítomňovala a aktualizovala vzdialenú minulosť a bola predzvesťou lepšej budúcnosti, budúceho oslobodenia Slovákov a zjednotenia Slovanov. Pre štúrovskú generáciu bol typický romantický mýtus stredú. Slovenčina sa označovala ako ústredný jazyk Slovanov a Slováci ako najstarší slovanský národ, srdce slovanstva s osobitným poslaním. Vyzdvihovala sa výnimočnosť Slovenska ako krajiny stredú, pričom jej dôležitým signifikantným znakom a zároveň symbolom sa stali Tatry. Tatry sa objavili v tomto zmysle už v dielach Bohuslava Tablica, P. J. Šafárika, J. Kollára a J. Hollého. Štúrovci však zavŕšili vnímanie Tatier ako slovenského národného symbolu a symbolu celej slovenskej krajiny. Slováci sú synovia Tatier, Tatra je matka Slovákov. Tatry sú symbolom národnej sily, neústupnosti v zmysle hrádze, pevnosti, za ktorú sa už nedá ustúpiť, zároveň nepoddajnosti, večného trvania a nadčasovej vertikality.³³

S mýtom stredú bol úzko spätý mýtus ľudovosti. Podľa neho Slováci tisícročný útlak prežili vďaka vynikajúcim vlastnostiam slovenského ľudu, jeho vitalizmu, pracovitosti, mravnej zachovalosti, vôle zachovávať prastaré obyčaje, kroje a piesne. Jadrom národa teda bol ľud ako kolektívna totožnosť s osobitným svojrázom.³⁴

³⁰ Štúr, L.: *Starý a nový vek Slovákov*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 1994, s. 11-13.

³¹ Štúr, L.: *Starý a nový vek Slovákov*, c. d., s. 18-19.

³² Chmel, R. (ed.): *Ľudovít Štúr. Dielo. Naše položenie vo vlasti 1846*. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 256-257.

³³ Sedlák, I.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin: Matica slovenská, 2009, s. 191; Dzuriaková, J.: *Ľudovít Štúr a jeho vnímanie Tatier v básnickom diele*. In: *Ľudovít Štúr a štúrovci*. Zborník z odbornej konferencie. Žilina: Žilinský samosprávny kraj, 2015, s. 8-9.

³⁴ Biliňská, I.: *Slovanské nebo – idyla v Hurbanovom diele Slovensko a jeho život literárny*. In: *Slovenská literatúra*, 2018, roč. 65, č. 1, s. 11-13; Lipták, E.: *Tatry v slovenskom povedomí*. In: *Slovenský národopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 145-161.

Prvé slovenské štátoprávne programy

Po revolúcii vo Viedni a v Pešti v marci 1848 sa vytvorila samostatná uhorská vláda a prijala uhorská ústava. Nemaďarské národy Uhorska sa vzhľadom na koncepciu maďarského štátneho národa nemohli realizovať. K ich oprávneným požiadavkám zaujala uhorská vláda odmietavý postoj. Dňa 10. mája 1848 na evanjelickej fare v Liptovskom Mikuláši bol zostavený prvý slovenský štátoprávny program – *Žiadosti slovenského národa*, adresovaný panovníkovi, uhorskému snemu a vláde. Žiadosti pracovali s metaforou národného spánku a prebudenia, precitnutia zo sna. Slovenský národ si pri tomto precitnutí uvedomil, že je pôvodným národom Uhorska: „*Slovenský národ v uhorskej vlasti precítiť po deväťstoročnom snu ako pranárod krajiny tejto*.“³⁵ Národný spánok korešpondoval s mýtom stáročného útľaku Slovákov, ktorý sa však mal stať objektom odpustenia pri hľadaní novej perspektívy spolužitia národov Uhorska: „*Ale v okamžení tomto prebudenia svojho chce národ slovenský zabudnúť na stáročia ukrivdenosti a zhanobenosti svojej, odpúšťa sebe aj svojim ujarmiteľom*.“³⁶ Program nabádal k uhorskému vlastenectvu na základe rovnosti a bratstva všetkých národov Uhorska a k zastaveniu maďarizácie. Uhorsko sa malo prebudovať na štát rovnoprávných národov s centrálnou vládou, centrálnym parlamentom so zastúpením všetkých národov a osobitnými národnými parlamentami. Pre uskutočnenie tejto myšlienky sa malo vyčleniť územie, obývané slovenským národom. V krajine malo byť zavedené všeobecné a rovné volebné právo, zavedená sloboda tlače, zhromažďovania a spolčovania. Slováci žiadali zavedenie slovenčiny do úradov a zriadenie škôl všetkých stupňov. Určitú nádej na splnenie slovenských požiadaviek dával postoj Viedne, ktorá ukazovala určitú ochotu uznať národnú rovnoprávnosť ako budúci štátoprávny základ spolužitia v monarchii. V slovenskom hnutí videla prostriedok na potlačenie maďarskej revolúcie.

Slovenské dobrovoľnícke vojsko pod vedením Slovenskej národnej rady 18. septembra 1848 vstúpilo z Moravy na územie Slovenska. L. Štúr pri tejto príležitosti predniesol prejav slovenským dobrovoľníkom: „*Bojovníci! Pozrite na túto otvorenú dolinu, tá nás vedie k cieľu nášmu. Za tými vrškami leží Slovensko, rodina naša, národ ubiedený, utlačený, od tisíc rokov všetkej samostatnosti pozbavený, národ vyvrhel... Pozbavili nás všetkého nepriateľa naši, lež túto vôľu nik odobrať nemôže, a táto vôľa nás vedie so zbraňou v ruke za tie vršky k národu nášmu. Je to tá cesta, po ktorej tiahli dakedy české pluky pod Jiskrom, Komorovským a druhými a ako tí išli zápasíť o panstvo s Maďarmi, tak aj my ideme, aby sme pozdvihli národ náš, a mečom aby sa rozhodlo: či bude tyran Maďar ešte ďalej panovať nad nami! Bojovníci, úloha je pekná, veľká, národ z biedy a ničoty vytrhnúť a priviesť ku slobode a sláve*.“³⁷ Štúrov prejav vychádzal z mýtu o tisícročnej porobe Slovákov a súčasne aktivizoval mýtus hrdinského českého vojvodu Jána Jiskru z Brandýsa, ktorého kráľovná Alžbeta Habsburská v roku 1440 poverila obranou nástupníckych práv svojho syna Ladislava Pohrobka proti novozvolenému uhorskému kráľovi Vladislavovi Jagelovskému. Ján Jiskra so žoldnierskym vojskom, zloženým prevažne z bývalých husitských bojovníkov pomerne rýchlo obsadil stredné Slovensko a časť východného Slovenska. 19. septembra 1848 na ľudovom zhromaždení na Myjave L. Štúr vyhlásil neodvislosť Slovákov od Maďarov a nimi ovládaných štátnych orgánov: „*My v tomto slávnom okamžení sa za neodvislých od Maďarov vyhlasujeme; všetku poslušnosť maďarskému národu, jeho vláde a ministerstvu vypovedáme*.“³⁸ Slovenské požiadavky uznania osobitosti slovenského národa

³⁵ Pekník, M. (red.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 307.

³⁶ Pekník, M. (red.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I., c. d., s. 307.

³⁷ Pekník, M. (red.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I., c. d., s. 313.

³⁸ Dohnány, M. – Štefanovič, S. D.: Slovenské povstanie 1848 – 1849. Bratislava: Tatran, 1988, s. 103.

a jeho územia nachádzali určitú odozvu vo viedenských vládnych kruhoch. Prejavovali sa v plánoch na reorganizáciu Uhorska, pričom sa rátalo s vytvorením slovenského dištriktu. Tieto plány však nenašli dostatočnú podporu. Do Olomouca, kde sídlil prechodne cisár František Jozef I. prichádzali delegácie, zložené z jednotlivých národov Uhorska. Uhorskí Srbi mali už funkčnú vládu vo Vojvodine. Rumunská delegácia žiadala podriadenie Sedmohradska priamo Viedni a zjednotenie všetkých Rumunov v monarchii do jedného národa. Slovenská delegácia, vedená zvolenským katolíckym farárom Jozefom Kozáčkom, navštívila panovníka 19. marca 1849. Predložila mu pamätný spis, v ktorom žiadala uznať Slovákov za národ rovnoprávny s inými národmi monarchie, vymedziť hranice Slovenska a zaviesť jeho osobitnú správu.³⁹ Cisár prisľúbil rešpektovať národnú rovnoprávnosť. Vzniklo niekoľko projektov, ktoré počítali aj s odtrhnutím Slovenska od Uhorska. Napokon sa však presadilo rozdelenie Uhorska na päť dištriktov, z ktorých dva boli na Slovensku. Slovenské územie tak nevystúpilo ako celok.⁴⁰ Všetky plány na štátoprávne riešenie slovenskej otázky zmaril absolutizmus. Dôležité však bolo, že prvýkrát sa konkrétne vymedzilo územie Slovenska, uvažovalo sa v národnom i medzinárodnom kontexte o viacerých variantoch štátoprávneho postavenia Slovenska a objavili sa prvé návrhy na hlavné mesto Slovenska.⁴¹ Jedna z vedúcich osobností slovenského hnutia, Ján Kollár vypracoval na jar 1849 pre viedenskú vládu návrh pre usporiadanie postavenia Slovenska a Slovákov v monarchii. Práve úvodný text jeho návrhu v esenciálnej podobe približuje slovenský národný mýtus: „*V Karpatoch a od nich južne široko ďaleko žije od tisícročí ako autochtonné, mocné, vyše dvoch miliónov čítajúce, k slovanskému kmeňu patriace plemeno, ktoré sa obzvlášť vyznačuje krásnymi prirodzenými vlohami, svojráznymi zvykmi a obyčajmi, vynikajúcou nábožnosťou, neúnavnou usilovnosťou, radosným básnictvom a neporovnateľným pokladom krásnych ľudových piesní, nezlomnou vernosťou k panovníkovi a úctou k vrchnosti, ale tiež tisícročným nešťastím v dôsledku svojho ujarmenia a zotročenia. Toto plemeno sa nazýva hornouhorskí Slovania alebo Slováci, a ich krajina Slovensko.*“⁴²

Po potlačení maďarskej revolúcie pomocou ruskej intervencie v roku 1849 slovenský národný pohyb nedosiahol žiadny konkrétny štátoprávny výsledok. Hlbokú traumu a dezilúziu následne prinieslo obdobie absolutizmu. Jeho pád v roku 1860 vyvolal oživenie národných hnutí v Uhorsku. Maďari, Chorváti, Srbi, Rumuni, Slováci, Nemci a ďalšie národy Uhorska vystúpili so svojimi štátoprávnymi programami. Slovenské národné zhromaždenie, ktoré sa zišlo 6. a 7. júna 1861 v Martine schválilo *Memorandum slovenského národa*. Skoncipoval ho právnik Štefan Marko Daxner. Memorandum adresované uhorskému snemu stavia na princípe autochtonnosti Slovákov a ich zásluhách pri budovaní uhorskej štátnosti: „*Dejepis a národné podania naše hovoria nám, že my Karpatmi obkolesenej zeme tejto najstaršími obyvateľmi sme. Už dávno pred príchodom Maďarov otcovia naši zem túto nazývali vlastou svojou.*“⁴³ Presvedčenie o najstaršom pôvode bolo dôležitým argumentom a súčasne politickým mýtom, ktorý mal dať väčšiu vážnosť požiadavkám memoranda. Vznik Uhorska memorandum vysvetľovalo ako premenu konfederácie slovanských plemien na novú konfederáciu, kam patrili aj Maďari. Memorandum definovalo dôležitosť spoločného osudu národov Uhorska a ich úlohu vyrovnávacieho činiteľa

³⁹ Bokes, F. (ed.): Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914. I. diel: 1848 – 1867. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 63.

⁴⁰ Mosný, P. – Hubenák, L.: Dejiny štátu a práva na Slovensku. Košice: UPJŠ, 2008, s. 93.

⁴¹ Škvarna, D.: Revolúcia 1848 – 1849 a Memorandum národa slovenského z roku 1861. In Bobák, J. (ed.): Na ceste k štátnej samostatnosti. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 18.

⁴² Bokes, F. (ed.): Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu, c. d., s. 64.

⁴³ Pekník, M. (red.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I., c. d., s. 336.

medzi možným negatívnym vplyvom východu a západu. Využilo na to harmonizujúci politický mýtus pomocou symboliky lásky matky a synov a vzájomnej bratskej lásky: „*Spoločné hmotné i duchovné záujmy spojili plemená rozličné krajiny tejto ako synov jednej spoločnej matky v rodinu jednu. Spoločná ich úloha – brániť vzdelanosť západnú proti barbarským národom východu a spolu brániť a pre ďalšiu budúcnosť zachovať samostatnosť svoju oproti hltavému vplyvu západu – nachodila ich vždy hotových k službe človečenstva... Láska ku spoločnej vlasti a bratská dôvera medzi sebou bola ich najlepším tlmočníkom, žiadnemu z nich nenapadlo opovrhovať rečou plemena druhého, nenávidieť ju, žiadnemu nenapadlo zveličenie vlastného plemena na záhubu a vykorenenie plemena druhého... V bratskej láske a svornosti plemien všetkých hlavný prameň životnej sily majú, šťastne prekonala vlast naša hrôzu pustošenia tatárskeho, prekonal šťastie i časy, v ktorých z jednej strany islam, z druhej strany absolutizmus západný pohltiť ju hrozil. Boje náboženské pretiahli sa ponad ňu ako hrmavica, po ktorej príroda len krajšie sa rozzelenieva.*“⁴⁴ Memorandum vychádzalo z chápania národa ako osoby v rámci ľudstva, v ktorých sa ľudstvo vyvíja k svojej dokonalosti. Naplno sa tu prejavila humanistická zásada predstaviť národ ako spôsob byť človekom. Memorandum žiadalo uznať osobnosť slovenského národa v priestore nazvanom hornouhorské Okolie so zaokrúhlením stolíc podľa národnosti. Vychádzalo pritom zo zásady, že ak základom uznania osobnosti jednotlivca je podmienkou jeho občianskej rovnosti a slobody, potom to platí i o národe ako osobe. Realizácia tohoto princípu dávala možnosť naplniť uhorský štátny rámec pre harmonický celok rovnoprávných národov. Memorandum ďalej obsahovalo jazykové a spolkové požiadavky. Patrónmi Okolia sa mali stať sv. Cyril a Metod. Tzv. Viedenské memorandum, odovzdané rakúskemu panovníkovi Františkovi Jozefovi I. 12. decembra 1861 bolo konkrétnym rozpracovaním memoranda, prijatého v Martine. Slovenský štátoprávny program bol v Pešti i vo Viedni odmietnutý. Jediným úspechom bolo založenie spolku Matica slovenská v roku 1863 a troch slovenských gymnázií.

Moderný slovenský štátoprávny program a vznik Československa

Porážka rakúskych vojsk v prusko-rakúskej vojne v roku 1866 priniesla vyradenie habsburskej monarchie z národnozdjednocovacieho procesu Nemecka. Vznikla vnútorná kríza ďalšieho smerovania Habsburskej monarchie. Predseda vlády Friedrich Ferdinand von Beust sa usiloval zabrániť, aby Slovania v monarchii získali prevahu a súčasne sa obával rozpadu monarchie. Preto sa s podporou nemeckých liberálov presadzoval zavedenie dualistického modelu štátu. V rakúskej časti mali dominovať Nemci a v uhorskej Maďari. Habsburská monarchia sa rakúsko-uhorským vyrovnaním z roku 1867 zmenila na Rakúsko-Uhorsko. Išlo o voľné spojenie suverénnych štátnych subjektov, kde si každý z nich zachoval vysokú mieru samostatnosti – spoločný bol panovník, ministerstvo vojny, zahraničných vecí a financií. Vyrovnaním boli poškodené slovanské národy obidvoch častí monarchie. V Uhorsku sa pod vedením maďarských liberálov naplno rozbehla maďarizácia, ktorá zasiahla školstvo, štátnu a verejnú správu, cirkevný a spolkový život. Zrušená bola Matica slovenská i tri slovenské gymnáziá. Tým bola zmarená ďalšia, a ako sa ukázalo posledná možnosť na dohodu so Slováckmi. Na slovenský národ pôsobili nepriaznivé skutočnosti retardujúco a rozkladne. Boli príčinou jeho zaostávania i v rámci monarchie. Jadro slovenských politikov zotrvalo na požiadavkách Memoranda z roku 1861. Slovenskí politici vystupovali ako zástancovia demokratických princípov všeobecného, priameho a rovného volebného práva a presadzovali záujmy sociálne slabých vrstiev obyvateľstva.

⁴⁴ Pekník, M. (red.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I., c. d., s. 337-338.

Slovákov silne zasiahla vlna emigrácie. Do prvej svetovej vojny sa vystaľovalo do zámoria, najmä do USA asi 600 000 Slovákov (30% populácie), ktorí tu hľadali lepšie existenčné podmienky.⁴⁵ Naučili sa využívať výhody americkej demokracie. Organizovali sa a stali sa tlmočníkom slovenského programu v zahraničí. Práve medzi Slovákami v USA sa pod vplyvom amerického právneho myslenia zrodila koncepcia slovenskej samostatnosti. Jej autorom bol slovenský novinár v USA Adalbert Tholt-Veľkoštiavnický. V roku 1909 v predtuche blížiacej sa vojny predpovedal zánik Rakúsko-Uhorska. Národy považoval za Bohom stvorené osoby, z čoho odvodzoval ich rovnoprávnosť a slobodu. Útlak národa iným národom označil za nemravný. Fakt existencie slovenského národa vyústil u Tholta-Veľkoštiavnického do dôsledku samostatného štátu ako uskutočnenia národného ideálu.⁴⁶ Táto vízia vyznievala veľmi paradoxne v čase, keď Slováci v Uhorsku zápasili o vlastnú existenciu. Vzhľadom na existujúcu medzinárodno-politickú situáciu pripúšťal aj variant realizácie slovenskej národnej nezávislosti v zreformovanom súštatí Rakúsko-Uhorskej monarchie, Českého kráľovstva alebo Ruského impéria.⁴⁷ Vylučovacou metódou dospel k záveru, že Slovákom by za daných okolností najlepšie vyhovovala štátna forma konštitučnej monarchie. Koncepcia samostatnej slovenskej štátnosti sa zrodila v demokratických podmienkach, v demokratickej diskusii slovenských krajanov v zahraničí ako logický dôsledok vyplývajúci z existencie slovenského národa.

Prvá svetová vojna otvorila otázku nového usporiadania Európy. Vytvoril sa domáci a zahraničný odboj, ktorého cieľom bolo vytvorenie česko-slovenského štátu na základe sebaurčovacieho práva národov. Vplyvná slovenská komunita v USA podporila program vytvorenia česko-slovenského štátu pod podmienkou rešpektovania slovenskej národnej individuality. Stalo sa to v Clevelandskej dohode z 22. októbra 1915, uzavretej medzi Slovenskou ligou a Českým národným združením. Budúci štát mal byť federáciou s personálnou úniou a demokratickým zriadením ako vo Veľkej Británii. Slováci v USA materiálne podporovali zahraničný odboj, vedený Tomášom Garrigue Masarykom. O tri roky neskôr počas návštevy T. G. Masaryka v Pittsburchu bola prijatá 31. mája 1918 Pittsburská dohoda. Znamenala síce ústupok od federatívneho usporiadania, no pre Slovensko zabezpečila autonómiu s vlastným snemom, administratívou, súdnictvom a úradnou rečou.⁴⁸ Po vzniku Československej republiky 28. októbra 1918 sa štát spravoval centralisticky a autonómia Slovenska bola vnímaná ako riziko, ktoré ohrozuje jednotu štátu. Štát sa oficiálne prostredníctvom ústavy z roku 1920 hlásil k jednotnému československému národu. Tak už na začiatku vznikli trecie plochy vo vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov.

Otázka národného a štátneho mýtu počas prvej Československej republiky a prvej Slovenskej republiky

Tvorcovia ČSR sa odvolávali na štátnu tradíciu Veľkomoravskej ríše a vytvorili účelový politický a národný mýtus o Veľkej Morave ako prvom spoločnom štáte Čechov a Slovákov (Čechoslovákov). Historicky tým legitimizovali Československo, ktorému chýbala vlastná štátna tradícia. Navyše zdôrazňovali kontinuitu Veľkej Moravy so stredovekým Českým štátom, ktorý sa chápal ako pokračovateľ štátnej, ale aj kultúrnej a náboženskej tradície Veľkej Moravy. Veľmi sa písalo o krste československého národa alebo o jazyku, podobnému československému

⁴⁵ Jakešová, E.: Obyvateľstvo na Slovensku a jeho sociálna štruktúra – Migrácia a vystaľovalectvo. In: Dejiny Slovenska IV. Bratislava: VEDA, 1986, s. 182.

⁴⁶ Čulen, K.: Dejiny Slovákov v Amerike 2. Bratislava: Slovenská liga, 1942, s. 138-146.

⁴⁷ „Amerikánsko-slovenské noviny“, 17. 3. 1909, roč. 23, č. 1324, s. 4.

⁴⁸ Letz, R.: Tomáš Garrigue Masaryk a Pittsburská dohoda. In Mulík, P. – Pavelcová, Z. (eds.): Pittsburská dohoda: 100 rokov od podpísania Česko-slovenskej dohody v Pittsburchu. Martin: Matica slovenská, 2019, s. 37-73.

jazyku a zdôrazňovala sa etnická jednota vtedajšieho obyvateľstva.⁴⁹ Takáto interpretácia narážala na odpor na Slovensku, kde sa za prirodzenú považovala svojbytnosť slovenského národa a významná časť vedeckej a laickej verejnosti chápala veľkomoravskú tradíciu ako primárnu v procese slovenskej národnej etnogenézy. Nejednoznačnosť a dvojkoľajnosť interpretácie veľkomoravskej tradície viedla na Slovensku k jasnejšej identifikácii so staršou tradíciou nitrianskeho kniežat'a Pribinu, ktorá obsahovala aj štátny akcent.⁵⁰ Toto úsilie bolo spojené jednak s vedeckým historickým objasňovaním nitrianskeho kniežatstva a jeho jediným známym kniežaťom Pribinom, ale aj s politikou autonomistickej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) a prejavilo sa na búrlivých Pribinových slávnostiach v Nitre v roku 1933. Predseda HSĽS A. Hlinka tu pred asi 80.000 zhromaždenými vyhlásil: „*Prišli sme sem osláviť tisícsté výročie veľkej udalosti. Pred 1100 rokmi vstúpil tu slovenský vládár knieža Pribina zástavu slovenského národa, zástavu kresťanskú a národnú. Ak svet, ak i bratia alebo vlastní synovia dosiaľ nechceli vedieť, čo sme, nech si teraz uvedomia, že sme tu 1100 rokov a prisaháme, že tu budeme ako verní synovia samostatného slovenského národa neochvejne stáť na podklade pribinovskom.*“⁵¹ Pribinovský mýtus sa stal súčasťou slovenského národného a štátneho mýtu, ktorý poukazoval na slovenskosť a slovenskú štátnosť ešte pred Veľkou Moravou. Tým oslaboval mýtus Veľkej Moravy ako prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov. Demokratický systém prvej ČSR viedol k zdôrazneniu ľudovosti v dejinách. To výrazne zjednodušilo interpretáciu dejín a potlačilo význam aristokracie v slovenských, ale aj v českých dejinách. Národný mýtus dostal nový impulz, pretože sa smerom do minulosti viac zdôrazňovala úloha ľudových vrstiev. Navyše v českej spoločnosti sa naplnil dosiahnutím oslobodenia vo vytvorení vlastného štátu – Československej republiky.

Požiadavka autonómie Slovenska v rámci ČSR sa naplnila až 6. októbra 1938, teda po podpísaní Mníchovskej dohody, keď strednej Európe dominoval vplyv nacistického Nemecka a absentovala demokracia. Nemecko nemalo záujem zachovať česko-slovenský štát. Preto podporilo radikálnu skupinu slovenských autonomistov, usilujúcu sa o vyhlásenie slovenského štátu. Napätá situácia vyústila do zosadenia vlády J. Tisa 9. marca 1939, ktoré sprevádzal vojenský zákrok na Slovensku, dohodnutý v ústrednej vláde v Prahe. Tento krok dal Hitlerovi argument, aby zasiahol. Nemecký ríšsky kancelár A. Hitler pozval na oficiálnu návštevu bývalého predsedu slovenskej autonómnej vlády Jozefa Tisu. 13. marca 1939 sa Hitler pred Tisom poznamenal, že Slovensko sa musí vo veľmi krátkom čase vysloviť, či chce byť samostatným štátom, v opačnom prípade bude ponechané svojmu osudu. Minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop prišiel na rokovanie so správou o pohybe maďarskej armády na slovenských hraniciach.⁵² Tiso sa spojil z Berlína s česko-slovenským prezidentom Emilom Háchom. Ten zvolal zasadnutie autonómneho Slovenského snemu na 14. marca do Bratislavy. Slovenský snem vyhlásil samostatný Slovenský štát. Po prvý raz v dejinách sa uskutočnila myšlienka slovenského štátu v podobe plnej slovenskej štátnosti. Realizovalo sa právo národa na samourčenie. V daných podmienkach znamenal Slovenský štát zachovanie územnej celistvosti Slovenska, okliešteného Viedenskou arbitrážou. Na druhej strane toto riešenie vyhovovalo nacistickým mocenským zámerom v strednej Európe, pretože pomohlo demontovať Česko-Slovensko, pripraviť Nemecku pôdu na nástup proti Poľsku a ukázať svetu, že vie byť veľkorysý k malému slovanskému národu.

⁴⁹ Findor, A.: Tisícročná poroba?, c. d., s. 75; Kulhánek, F.: Ľudové dejiny československé. Banská Bystrica, 1922, s. 68, 71, 78.

⁵⁰ Mulík, P.: Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách. In: Slavica Slovaca, 2009, roč. 44, č. 2, s. 103-104.

⁵¹ Tatranský Slovák, 18. 8. 1933, roč. 3, č. 33, s. 2.

⁵² Petruf, P.: Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 51.

Slovenské politické elity chápali vznik Slovenského štátu ako záchranu národa v ťažkej situácii, ako zabránenie rozkúskovaniu slovenského územia a východisko z krízy. Prežívali strach z postupu Nemecka, Maďarska a Poľska. Oficiálne sa nemohla vyjadriť objektívna skutočnosť, že k vzniku štátu došlo pod nátlakom Nemecka a že budúcnosť Slovenska závisí od vôle tejto veľmoci. Slovensko bolo spojencom nacistického Nemecka, ktoré garantovalo jeho územnú celistvosť a suverenitu (no v skutočnosti ju zároveň výrazne limitovalo). Časté zdôrazňovanie samostatnosti a národnej slobody slúžilo na uspokojenie obyvateľstva, no zároveň zakrývalo realitu závislosti Slovenska od Nemecka.⁵³ Prejavy tejto závislosti preto treba paradoxne, alebo príznačne hľadať v deklarovaní priateľstva, osudového spojenectva, vďačnosti za záchranu a ochranu, podporu a pomoc pri vzniku samostatného Slovenska. Nemecko tak zaujalo miesto veľkého záchrancu a ochrancu malého a slabého Slovenska namiesto Ruska, pre ktoré túto úlohu pripravovali slovenskí národovci v 19. storočí. Slovenský štátny mýtus sa vznikom samostatnej národnej štátnosti naplnil. Napriek spomenutým limitom slovenský národ dosiahol svoju metu – štát. Vzhľadom na to sa upravila aj interpretácia dejín, ktoré sa v ich kontinuite vyvrcholili dosiahnutím Slovenského štátu. Zjednodušila a zlinearizovala sa interpretácia slovenských dejín. Ešte koncom roku 1939 vyšla prvá moderná syntéza slovenských dejín od historika Františka Hrušovského pod názvom *Slovenské dejiny*. Spomína sa tu prvý písomne doložený slovenský vládár knieža Pribina a prvý slovenský hrad Nitra.⁵⁴ Za slovenských sa označilo obyvateľstvo Veľkej Moravy a jej vládatelia, osobitne Svätopluk, ktorý figuroval ako kráľ Slovákov.⁵⁵ Ako posledný slovenský vládca je označený Mojmír II. Hrušovský zdôraznil, že Slováci začiatkom 10. storočia zánikom Veľkej Moravy stratili štátnu samostatnosť, no ostali bývať vo svojej krajine a neopustili ju: „*I pri všetkých pohromách, ktoré stihli našu vlasť, zachoval sa na území Slovenskej krajiny slovenský národ, ktorý na úpätí hôr, v hlbokých dolinách a v rozľahlých kotlinách Slovenska chránil svoju reč, svoje starobylé zvyky, svoju slovanskú povahu, nepomiesal sa s inými národmi a nepodľahol cudzím vplyvom.*“⁵⁶ Kresťanská kultúra a vzdelanosť pretrvala, dala Slovákom kultúrnu a mravnú prevahu a umožnila im prežiť. Hrušovský sa nepridržiaval mýtu o tisícročnej porobe Slovákov v Uhorsku, ale poukázal na vklad Slovákov do kultúry a organizácie Uhorského štátu. Zastával staršiu teóriu o osobitnom postavení Slovenska v Uhorsku – (nitrianske údelné kniežatstvo, vláda Matúša Čaka v 14. storočí, Habsburgovci v 16. – 18. storočí). Hrušovský bol autorom učebnic dejepisu pre základné a stredné školy. Tým jeho interpretácia dejín prenikla hlbšie do spoločnosti. Hrušovský aktualizoval politicky Veľkomoravskú ríšu, pričom Slovenský štát označil za jej pokračovateľa: „*Výkonávateľom zákona tohto historického vývinu stal sa slovenský snem, ktorý 14. marca 1939 obnovil ten slovenský štát, základy ktorého vybudovali slovenskí panovníci ešte v prvej polovici 9. storočia. Slovenská republika stala sa pokračovaním Veľkej Moravy, ktorá i po svojom páde žila vo vedomí národa ako veľká vidina slobodnej slovenskej vlasti.*“⁵⁷ Pritom oživil a politicky aktualizoval aj veľkomoravského panovníka Svätopluka: „*S pocitom národnej hrdosti spomíname dnes na mocného Svätopluka... Svätopluk bol predovšetkým vojakom, ktorý na čele svojich slovenských vojsk usiloval sa pre slovenský národ zabezpečiť taký životný priestor, v ktorom by slovenský národ pre všetky časy našiel všetky podmienky svojho života.*“⁵⁸

⁵³ Kamenec, I.: Slovenská republika a jej mýty. In Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (zost.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava: AEP, 2005, s. 182.

⁵⁴ Hrušovský, F.: *Slovenské dejiny*. Martin: Matica slovenská, 1939, s. 32.

⁵⁵ Hrušovský, F.: *Slovenské dejiny*, c. d., s. 48.

⁵⁶ Hrušovský, F.: *Slovenské dejiny*, c. d., s. 58.

⁵⁷ Hrušovský, F.: *Nadväzujeme na slovanskú históriu*. In: *Slovák*, 26. 10. 1939, roč. 21, č. 247, s. 3.

⁵⁸ Hrušovský, F.: *Nadväzujeme na slovanskú históriu*, c. d., s. 3.

Slovenský štátny mýtus, postavený na Pribinovom nitrianskom kniežatstve a Veľkej Morave a aktualizovaný v Slovenskom štáte sa odzrkadľoval v množstve prejavov a článkov. Správca Matice slovenskej Jozef Škultéty, známy slovenský jazykovedec a literárny historik sa vyjadril: „*Pribina, Mojmir I., Mojmir II., Rastislav, Svätopluk sú veľké mená slovenskej histórie! A v novom štáte slovenskom pán prezident dr. Jozef Tiso! Konanie jeho vôbec upomína nás na Veľkú Moravu. Prichodí mu veru hodne hýbať sa, ale každé slovo, každý krok i čin predstavuje ho ani čoby bol pokračovateľom tých piatich z toho pamätného IX. storočia.*“⁵⁹ Minister školstva Jozef Sivák v prejave povedal: „*Od Pribinu, Rastislava, Svätopluka, sv. Cyrila a Metoda žije tu slovenský národ. Dlhých tisíc rokov žije zo slávy týchto kniežat a kráľov našich a nezahynul.*“⁶⁰ Slovenský národný a štátny mýtus, vychádzajúci z idealizovaného chápania Veľkomoravskej ríše sa prejavil v kultúrnom, politickom i verejnom živote. Námety z Veľkej Moravy sa dostali na slovenské poštové známky, mince a bankovky. Propagoval sa návrat ku krstným menám z veľkomoravských čias. Pri príležitosti voľby J. Tisa za prezidenta Slovenskej republiky sa často používala symbolika spájajúca prezidenta so Svätoplukom a niekedy aj s Matúšom Čákom. Azda najlepšie to vystihla báseň Valentína Beniaka *Tiso*, uverejnená v ústrednom politickom denníku HSES *Slovák*.⁶¹ Po zániku Slovenskej republiky v roku 1945 sa obnovila Československá republika. Z oficiálneho politického a spoločenského diskurzu bol oficiálne odstránený slovenský štátny mýtus s jeho jednoznačnými historickými interpretáciami. Na dlhý čas, prakticky až do roku 1989 sa aj napriek vládnucemu komunistickému systému obnovil československý politický a štátny mýtus, ktorý označoval Veľkú Moravu za prvý spoločný štát Čechov a Slovákov a hlásil sa k československej koncepcii dejín, tentoraz s marxistickým obsahom triednych bojov a revolúcií. Slovenskému štátnemu a národnému mýtu nepriala aj skutočnosť, že Slovenský štát v roku 1939 vznikol pod vplyvom nacistického Nemecka, čo komunistickí ideológovia využívali ako argument proti slovenskej štátnosti v akejkoližvek podobe. Akýkoľvek prejav slovenského národného a štátneho mýtu bol neprípustný, pretože sa považoval za prejav nacionalizmu, namierený proti jednote štátu, ale aj ako ťažký prehrešok proti marxisticko-leninskému učeniu o proletárskom internacionalizme. Slovenský komunistický spisovateľ Vladimír Mináč sa usiloval o zmierenie slovenského národného mýtu s marxizmom a realitou budovania socializmu na Slovensku. Slovákov považoval za plebejský národ: „*Historicky sme plebejci – neviem, ktorý moderný národ je plebejský v takej čistej podobe ako my. Napriek porážkam je náš pohyb nepretržitým a viditeľným zdvihom... Ak sú dejiny dejinami kráľov a cisárov, vojvodcov a kniežat, víťazstiev a dobytých území, potom nemáme dejín, aspoň nie sme ich podmetom. Ale ak sú dejiny civilizácie dejinami práce, dejinami prerušovanej, ale vždy znovu a znovu víťaziacej stavby, potom sú to naše dejiny. Sme národ staviteľov nielen v metaforickom, ale aj v skutočnom slova zmysle... Nie sme národ holubičí, sme národ plebejský: pána mat' je nepravosť, no väčšia byť pánom!*“⁶² Slovenská existencia je podľa neho existenciou zo vzdoru, protiváhou slovenskej plebejskosti je maďarská aristokratickosť. Vo svojej eseji Mináč nadviazal na štúrovcov, no nevnímal slovenský národný mýtus v jeho celej historickej kontinuite. Vylúčil z neho nielen „slovenskú aristokra-

⁵⁹ Škultéty, J.: Od Pribinu a Mojmirá. In: *Slovák*, 14. 3. 1940, roč. 22, č. 61, s. 17.

⁶⁰ *Slovák* – pondelník, 10. 4. 1940, roč. 2, č. 21, s. 3.

⁶¹ Dnes sme si zvolili pána Váhu a Tatier,
daj by nás jeho duch viedol vždy cestou dobra,
a daj, kým národ náš dorastie silu obra,
v objatí s dvojkrížom by nám v ňom zasa vstal
slávny náš Svätopluk, náš starý, dobrý kráľ.
Beniak, V.: *Tiso*. In: *Slovák*, 27. 10. 1939, roč. 21, č. 248, s. 5.

⁶² S. 48-49.

ciu“, ale aj kresťanstvo ako imanentný, oživujúci a obnovujúci princíp, ktorý dáva slovenskému národnému mýtu univerzálnejší zmysel a smerovanie.

Tvrdý postup voči jednotlivcom a skupinám osôb ako nositeľom nepriateľského slovenského štátneho a národného mýtu v období budovania socializmu a vlády komunistickej ideológie iba potvrdzoval funkčnosť tohto mýtu aj počas komunistického režimu. Slovenský štátny a národný mýtus totiž v sebe implicitne zahŕňal osudovosť, tragickosť, utrpenie, bolesť a krivdu, ale aj skromnosť, vytrvalosť a stálosť, heroickú silu a nádej na budúcu zmenu a víťazstvo znovuoobnovujúcej a oživotvorujúcej sily. Slovenský národný a štátny mýtus bol dôležitou súčasťou kolektívnej identity Slovákov v meniacich sa a často veľmi nepriaznivých historických podmienkach. Bolo možné rôznymi spôsobmi ho obmedziť, ale nedal sa úplne odstrániť, pretože tvoril organickú súčasť slovenských dejín.

Záver

Slovenský národný a štátny mýtus sa rodil a dozrieval postupne od 17. storočia ako výraz kolektívnej identity Slovákov ako šľachty a neskôr ako národa v zápase o uznanie vlastnej rovnoprávnosti a rovnocennosti v Uhorsku. Vyrástol z presvedčenia o autochtonnosti a pôvodnosti Slovákov a ich príslušnosti k veľkému slovanskému národu. Nadväzoval na pôvodnú ústnu tradíciu, siahajúcu do obdobia Veľkej Moravy. Slovenský národný a štátny mýtus pokladal za najdôležitejšie historické obdobie idealizovanú podobu Veľkomoravskej ríše, ktorá v sebe obsahovala príbehy o slávnych a múdrych panovníkoch Mojmírovi, Rastislavovi a Svätoplukovi, o odvahe a zrade, poučenie o svornosti a nesvornosti, o boji s cudzincami, o moci a jej prchavosti, o múdrosti v prijatí kresťanstva sv. Cyrilom a Metodom. Slovenský národný mýtus sa najprv rozvíjal na pôde Uhorska a bol dôležitý pri zdôrazňovaní rovnoprávnosti a rovnocennosti Slovákov. Tak ponúkal harmonizáciu národnostných vzťahov v Uhorsku. S rozvíjajúcim sa uhorsko-maďarským národným povedomím a ním preferovaným mýtom o zaujatí vlasti a podmanení slovanského obyvateľstva sa však vytvoril základný konflikt a nesúlad, ktorý viedol k nadradenosti Maďarov nad inými obyvateľmi. Maďarské Uhorsko nepoznalo Slovákov ani iné nemaďarské národy. Tisícročné spolužitie zmenilo na mýtus tisícročnej nadvlády, čo zo slovenskej strany zrkadlovo vyjadrovalo mýtus o tisícročnom útlaku. Tak bol slovenský národný ale aj štátny mýtus nasmerovaný mimo rámec Uhorska. V danom historickom období nemali Slováci dosť síl a prostriedkov, aby si založili vlastný štát, kde by sa uplatnil aj ich národný a štátny mýtus. Vlastný štát bola len teoretická konštrukcia o ktorej sa diskutovalo medzi Slovákami v USA začiatkom 20. storočia. Národný a štátny mýtus Slovákov sa začal otvorenejšie rozvíjať v novom štátnom útve – Československej republike od roku 1918. Tá mala byť naplnením dejín a podľa československého štátneho mýtu, vychádzajúceho z teórie o jednotnom československom národe, v istom zmysle obnovením historickej Veľkej Moravy ako prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov. Československý štátny mýtus sa vzhľadom na národnostný útlak pred rokom 1918 vyprofiloval ako protinemecký a protimaďarský. To ho spájalo so slovenským národným a štátnym mýtom. Súčasne sa dostal do sporu so slovenským národným a štátnym mýtom, ktorý hlásal svojbytnosť a autochtonnosť slovenského národa a jeho právo na autonómny štátny život. Vznik Slovenského štátu v roku 1939 umožnil stotožnenie slovenského národného a štátneho mýtu s existujúcim národným štátom Slovákov, ktorý sa podobne ako Československo vydával za obnovenie Veľkej Moravy. Limitujúcim a silne ovplyvňujúcim faktorom sa v podmienkach Slovenského štátu ukazovalo nacistické Nemecko. Slovenský národný a štátny mýtus sa prezentoval ako pronemecký, resp. vyberali sa jeho pronemecké prvky či retušovali protinemecké prvky. Po obnovení Československa v roku 1945 sa v istom zmysle

opakovala situácia z roku 1918. Na rozdiel od roku 1918 sa slovenský národný a štátny mýtus nemohol oficiálne a slobodne prezentovať v samostatnej podobe. Vzhľadom na existenciu komunistického režimu a absenciu demokracie mohol existovať v ilegálnej podobe a legálne iba v exile. Slovenský národný a štátny mýtus predstavuje súbor zidealizovaných a zjednodušených predstáv a tvrdení. V dejinách prejavil vitalitu a prispel k vzniku modernej slovenskej štátnosti.

Slovak National and Political Myth. A Long Way Through History

Róbert Letz

The Slovak national myth first developed on the ground of the historical of Hungary and was important in emphasising of the equality and equivalence of the Slovaks. Thus, it offered a harmonisation of the national relations in Hungary. However, with the developing of the Hungarian national consciousness and its preferred myth of the conquest of the homeland and the subjugation of the Slavic population, a fundamental conflict and discord developed which led to the superiority of the Hungarians over the other inhabitants. Historical Hungary did not know Slovaks. It turned a thousand years of coexistence into a myth of thousand years of domination, which from the Slovak side mirrored the myth of the thousand years of oppression. Thus, the Slovak national but also state myth was directed outside the framework of Hungary. In that historical period, the Slovaks did not have the strength and means to establish their own state, where their national and state myth would also be applied. A state of their own was only a theoretical construct discussed among the Slovaks in the USA in the early 20th century. The national and state myth of the Slovaks began to develop more openly in the new state formation, the Czechoslovak Republic, from 1918. This was to be the fulfilment of history and, according to the Czechoslovak state myth, based on the theory of a unified Czechoslovak nation, in a sense the restoration of the historical Great Moravia as the first common state of Czechs and Slovaks. The Czechoslovak state myth was profiled as anti-German and anti-Hungarian due to national oppression before 1918. This linked it to the Slovak national and state myth. At the same time, it came into conflict with the Slovak national and state myth, which proclaimed the uniqueness and autochthony of the Slovak nation and its right to an autonomous state life. The establishment of the Slovak state in 1939 made it possible to identify the Slovak national and state myth with the existing national state of the Slovaks, which, like Czechoslovakia, claimed to be the restoration of Great Moravia. The limiting and strongly influencing factor in the conditions of the Slovak state appeared to be Nazi Germany. The Slovak national and state myth was presented as pro-German, or its pro-German elements were selected or its anti-German elements were retouched. After the restoration of Czechoslovakia in 1945, the situation of 1918 was in a sense repeated. Unlike in 1918, the Slovak national and state myth could not be officially and freely presented in a separate form. Due to the existence of the communist regime and the absence of democracy, it could exist in an illegal form and legally only in exile. The Slovak national and state myth is a set of idealised and simplified ideas and claims. It has shown vitality in history and contributed to the emergence of the modern Slovak statehood.